

سخنی از تفاوت‌های فارسی ایران و تاجیکی (فارسی)

فیروزه آمانوا

برای کسی پوشیده نیست که فارسی معاصر ایران و فارسی تاجیکستان که امروز به‌عنوان تاجیکیِ فارسی معروف است، از یک ریشهٔ عمومی یعنی پارسی دری یادری پدید آمده است. پارسی دری که در قرون نهم و دهم میلادی (وفق قرون ۳-۴ هجری) در خراسان و ماوراءالنهر به‌وجود آمده است و لهجه‌های سیستان، خراسان و ماوراءالنهر به‌حیث سرچشمهٔ این زبان شناخته شده‌اند، برای مردم ایران و مردمان ساکن خراسان و ماوراءالنهر تقریباً تا قرن شانزدهم میلادی (۱۰ هجری) یک زبان عمومی بوده است. ولی بعداً در اثر حوادث مختلف تاریخی در سرزمین‌های ایران و خراسان و ماوراءالنهر دولتهای مستقلی تشکیل شد و در ایران سلالهٔ صفوی و در ماوراءالنهر سلالهٔ شیبانی‌ها حاکم شدند و از این دوره با وجود یک زبان مشترک ادبی، که سابقاً هم در آن تفاوت‌های جزئی منطقه‌ای به چشم می‌رسید، در محاورهٔ ایرانیان و تاجیکان تدریجاً فرقیتهای رو به افزایش نهادند. و امروز هم هر چند زبان ادبی کلاسیک بخصوص زبان نظم عالم‌آرای پارسی چه برای ایرانیان چه برای تاجیکان مشترک است، ولی در زبان ادبی معاصر و محاورهٔ فارسی و تاجیکی تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای موجودند، به اندازه‌ای که اگر یک تاجیکی به لهجهٔ بومی خود حرف بزند و یک ایرانی به فارسی گفتاری، آنان در تفاهم مقصود یکدیگر به اشکالات زیادی روبه‌رو خواهند شد.

باید عرض شود که این تفاوت‌های متعدد از نظر زبان‌شناسان دور نمانده‌اند و عالمانی از قبیل ژ. لازار، ل. بوگدانف، د. س. فیلات، گ. مُرگستیرنه، گ. کُزوف، آ. سمیونف، ا. م. اورانسکی، و دیگران بارها اشاره به این تفاوت‌ها کرده‌اند و حتی بر چنین عقیده‌اند که این دو زبان هر چند زبانهای خویشاوند هستند، ولی دو زبان مستقل ادبی میباشند. مثلاً، لازار در این مورد چنین ابراز عقیده کرده است: «لهجه‌های تاجیکی، که امروزه خودی خود زبان مستقل هستند... مدت مدیدی است که صاحب تطور مستقل از لهجه‌های دیگر گروه فارسی میباشند» (۱۸۵). بنابراین تذکر اورانسکی، لازار اولین زبان‌شناسی است که شرح منظم تفاوت‌های فارسی و تاجیکی و دری-کابلی را ارائه نموده است. وی در مقاله معروف خود ویژگی‌های زیرین را برای تاجیکی خاطر نشان میکند:

۱. وجود ضمیر سوم شخص مفرد «وی»
۲. استعمال وسیع حروف نشانه -kati, -qati, -bazin
۳. وجود صیغه‌های فعلی با فعل معین «ایستادن»
۴. وجود ادات پرسشی «-می» (-mi) (اقتباس از ازبکی)
۵. استعمال وسیع صیغه‌های فعلی مرکب با صفت فاعلی مختوم به مصوت «-a» مثلاً در/parida omad (پریده آمد)
۶. استعمال وسیع صفات فاعلی مختوم به «-gi»
۷. مقدار قابل ملاحظه اقتباسات ترکی و روسی.

باید عرض شود که تفاوت‌های مذکور تقریباً در همه سطوح این دو زبان، چه در صوتیات، چه صرف و چه لغات به نظر میرسد و آنها، غیر از مقالات علیحده، در مطالعات و آثار علمی چند تن از زبان‌شناسان شوروی (از جمله کمینه) مورد بررسی قرار گرفته‌اند. محض همین تفاوت‌ها، که به عقیده ما نیازمند مطالعات منظم و مرتب و عمیق و دامنه‌دار است، باعث وجود اشکالات در تدریس و آموزش فارسی ایران برای دانشجویان تاجیک در بخش فارسی دانشکده زبانهای شرق دانشگاه تاجیکستان و هر شخصی که بخواهد فارسی ایران را بیاموزد، میشود. هر استاد زبان فارسی ضمن تدریس فارسی به دانشجویان تاجیک مواجه با اشکالاتی میشود، که در ایجاد آن چه وجوه مشترک و چه تفاوت‌های این دو زبان بطور متساوی سهم دارند. مقصود از تألیف مقاله حاضر تذکر چند تفاوت میان این دو زبان است که تا به حال تقریباً بررسی نشده است. هدف کمینه نه تنها بیان، بلکه مقایسه و تطبیق آنها در دو زبان است. برخی از این تفاوت‌ها از قرار زیرند:

۱. صوتیات. صوتیات هر دو زبان از لحاظ تعداد صامت‌ها تقریباً با هم متفاوت نیستند. فرق

تنها این است که در فارسی ایران چه حرف «ق» و چه حرف «غ» هر دو یکسان تلفظ می‌شوند، یعنی «٧»: قفل [ʧofl]، غنچه [ʧonče] و در تاجیکی [ʧonča و qul] ولی در ادای بعضی مصوتها فرقیته‌ها بیشتر به نظر میرسند. مصوتهای زبان فارسی ایران از این قرارند: [a], [ā], [o], [e], [i], [u], [ū] و مصوتهای زبان تاجیکی [a], [ā], [o], [u], [ū], [i], [e], [a], [o], [u], [ū]. آنان که تحت تأثیر مشخصات تلفظ تاجیکی هستند، در بیشتر موارد دچار مشکلات تلفظ میشوند و آنها را به صورت [o] و [u] ادا میکنند: مثلاً به جای [bolbol] و [šotor]، [bulbul] و [šotur] و به جای [lāne] و [xāne] و [xona] و [lona] ادا میشود. باید عرض شود که کلماتی که در فارسی با های غیرملفوظ مختم میشود، مثل خانه، لانه، گره، چشمه، ناله و غیره در فارسی تاجیکی روی هم رفته با مصوت [ā] انتها می‌یابند و این دلیل باعث اشکالات آموزشی تلفظ صحیح فارسی میشود.

۲. صرف. زبان فارسی ایران و تاجیکی (فارسی) همچنین از لحاظ وجوه فعل از هم متفاوتند. این تفاوتها چه در عناوین و چه در تعداد صیغه‌های فعلی بچشم می‌خورد. لطفاً، جدول ۱ توجه کنید. همان‌طور که در جدول مشاهده میشود، در تاجیکی روی هم رفته ۱۹ و در زبان فارسی ۱۲ صیغه فعلی موجود است. ضمناً در زبان فارسی وجه شرطی فعل صیغه‌های مخصوصی را صاحب نیست، بلکه با ازدیاد حرف شرط به فعل التزامی درست میشود و بالعکس در تاجیکی وجه شرطی سه زمان بخصوصی را داراست. فرق در تعداد صیغه‌ها در هر وجه لجزئی است. مثلاً برای بچشم می‌خورم، در فارسی دو صیغه وجود دارد، یکی در زمان گذشته و دیگری در زمان حال. در فارسی دوامدار نقلی، لطفاً مقایسه کنید:

از سخنان مادرش ملتفت	۱. az suxanoni modaraš
شدیم که او مدتهاست که	mo fahmidem, ki ū
به شهر کوچ کرده است.	kayho ba šahr
	kučide budaast

در زبان فارسی برای بیان معنی بالا از ماضی نقلی استفاده کنند.

شاقول گرگی را دیده است که	۲. šoql yak gurgero
یک بره را کشته در حال	didaast, ku yak
خوردن آن بوده است.	gūsfandro kafonda
	xūrda istoda budaast

جدول ۱

	تاجیکی	فارسی
1.	زمان حاضره - آینده:	زمانه - آینده:

همان‌طور که از مثال بالا برمیآید در فارسی در این مورد از ترکیب «در حال... بودن» استفاده شود.

وجه التزامی یا احتمالی این دو زبان نیز با مقدار صیغه‌ها از هم فرق کنند، یعنی زبان تاجیکی دارای دو لفظی است که در فارسی مورد استفاده نیست، از جمله زمان دوامدار احتمالی «merafta bošad» و زمان معین دوامدار احتمالی «rafta istoda bošad».

لطفاً به جملات زیر توجه کنید:

۳. naxod ki baroat

آیا واقعاً براعت

ba man zan **mešuda bošad?**

با من ازدواج میکند؟

۴. onho az mošina xele

هرچند آنها از ماشین در

dur kor karda istoda

مسافت دوری کار میکردند،

bošand ham, šavqoni

صدای بلانقطاع آنها نمیگذاشت

xomūšnašavandai on

که آواز همسایه خود را بشنوند

namemond, ki ovozi

hamsoyai xud šuna vand.

۵. duxtari bečora ehtimol

شاید دختر بیچاره مبیند که

xob dida istoda bošad.

پولاد را دارد صدا میزند.

pūlod-pūlod-gufta

istodaast.

در وجه شرطی افعال دو زبان مذکور نیز تفاوتها به نظر میرسد. همان‌طور که قبلاً عرض شد، این وجه در زبان تاجیکی دارای سه صیغه است که در فارسی مورد استفاده نیست، از جمله زمان گذشته raftagist، زمان حاضره-آینده meraftagist، زمان حاضره دوامدار rafta istodagist. آیا این معانی در فارسی با چه راهی بیان میشود؟ لطفاً مقایسه کنید:

۶. ũ kayho az onjo

لابد مدتهاست که او از آنجا

gurextagist?

فرار کرده؟

۷. padaram pagoh

شاید پدرم فردا از مسکو

az maskav **meo-**

بازگردد.

madagist.

۸. ũ ba nazdi mo

لابد او دارد نزد ما میاید،

o^{mda} istodagist, ma biyohode nigranim.
mo bošem behuda
dar tašvišem.

۳. صفات فاعلی. به عقیده مؤلفین کتاب پرارزش زبانهای ایرانی جدید، در زبان تاجیکی معاصر و دری افغانستان الفاظ جدیدی پدید آمده‌اند، که از نظر وظایف و معانی صرفی صفات فاعلی محسوب میشوند و به ۳ گروهند: صفات فاعلی ماضی kardagi, raftagi, صفات فاعلی مضارع mekardagi, medidagi, صفات فاعلی استمراری-rafta istodagi, xonda istodagi.

لطفاً توجه فرمائید به مثالهای زیر:

۱. odami ba xonai
mo **omadagi** az
dūstam maktube
ovard.

شخصی که به منزل ما آمد،
از دوستم نامه‌ای آورد.

۲. duxtari dar injo
kor mekardagi
kotibai raisi
donišgoh ast.

دختری که در اینجا کار میکند.
منشی رئیس دانشگاه است.

۳. mardum ba suxani
fi bovar **namekardagi**
šudand.

مردم دیگر به حرفهای او
اطمینان نداشتند.

۴. maktubi dirfuz
navištagiyi man dar
boloyi miz ast.

نامه‌ای که من دیروز نوشتم،
بالای میز است.

۵. mošini **rafta istodagi**
nogahon az harakat
bozmond.

ماشینی که حرکت میکرد،
یک باره توقف کرد.

از جملات بالا ملاحظه میشود که در موردی که در زبان تاجیکی این صیغه‌ها مورد استفاده‌اند، در فارسی در بیشتر موارد جملات موصولی استعمال شوند. قبلاً عرض شد که همه صیغه‌های نامبرده در زبان تاجیکی نسبتاً جدیدند، ولی سرچشمه و علل پیدایش آنها در

زبان تاجیکی تا حال روشن نیست و به مطالعات زیاد و عمیق علمی نیاز دارد.

۴. واژه‌سازی. مسئله تفاوت‌های فارسی و تاجیکی مسئله‌ای است دامنه‌دار و ژرف و نمیتوان آنرا داخل يك مقاله گنجانند. البته واژه‌سازی در این دو زبان بیشتر صاحب وجوه مشترکند تا اینکه تفاوت، زیرا از لحاظ تعداد الگوهای واژه‌سازی این زبانها تقریباً یکسانند. در این مورد تنها چند الگویی را از زبان فارسی میتوان نام برد که در تاجیکی مورد استفاده نیستند، از جمله واژه‌هایی مانند جاسیگاری، جاپاکتی، جاگلدانی، و غیره؛ همچنین: کتابفروشی (بمعنی دکان کتابفروشی)، گل‌فروشی، بنزین‌فروشی و مانند این. تخم‌طلاتی، رادیو مخفی و مانند این، که به طریق فک اضافه ساخته شوند. یعنی چون سخن از تفاوت‌های واژه‌سازی فارسی و تاجیکی کنیم، در نوبه اول باید نه تعداد، بلکه تفاوت‌های استفاده الگوهای مشترک این دو زبانرا مورد بررسی قرار بدهیم و این هم کاریست بفرنج و زحمت طلب که مطالعات همه‌جانبه میخواهد. از این رو هدف داریم تنها راجع به تفاوت‌های واژه‌سازی وندی، که تا اندازه‌ای از جانب کمیته تحقیق شده‌اند، چند سخن بگوئیم. در مورد مسأله فرقه‌ها در تعداد وندها در این دو زبان میتوان عرض کرد که زبان تاجیکی دارای ۸۶ وند و فارسی ۸۱ وند باشد. از جمله این وندها ۸۰ وند برای زبانهای مذکور مشترکند و در استعمال آنها تفاوت‌های جزئی به چشم میرسد. بر سیم به وندهائی که منسوب تنها این یا آن زبانند.

۱. وندهائی که مخصوص زبان تاجیکی باشند:

(a) پسوند *-angi/-ngi*. این پسوند در گفتار مورد استفاده باشد و صفاتی بسازد به معنی زیر: «منسوب به زمانی، وقتی»، مثلاً *imrāngi*- امروزه، *dinangi*- دیروزه، *pagohangi*- فرداینه.

(b) پسوند *-am*، این وند وندی است غیر فعال، یعنی واژه‌های جدید نسازد، ولی زمانی در ایجاد صفات سهمگیر بود، مثلاً *doram*- دارا، *koram* زمینی که آنرا میشود شخم زد؛ *-soyam*- شایسته، بر ازنده؛ *foram*- فارا [خوشایند].

(c) پسوند *-ino* که در گفتار مستعمل است و واژه‌هایی به بار آرد به معنی دسته‌جمعی، مثلاً: *xolamino*- خانواده خاله‌ام، *saidofuno*- اهل خانواده سعیدوف، *salimino*- سلیم و دوستانش، سلیم و تیم او. لطفاً به این جمله‌ها توجه فرمائید:

۱. *man bu xonai xolamino* من به خانه خاله‌ام رفته بودم.

rafta budam

۲. *saidofino ba tūyi*

اهل خانواده سعیدوف به

mo naomadand.

عروسی ما تشریف نیاوردند.

۳. **salimino** dar boziyi تیم سلیم در مسابقه
futbol 7alaba kardand. فوتبال پیروز شد.
- (d) پسوند -as /-os- اسم‌هائی بسازد که عملی را تصویر کند، مثلاً: -pičirros- پیچ پیچ ،
-ma'os- مئومئو ، -akkos- عوعو
۴. az dur sadoyi از دور صدای عوعو سگان
akkosi sagon شنیده میشود.
šunida mešud.
- (e) پسوندهای مرکب $noki_1$ - و $noki_2$ - . پسوند مرکب اول پیوندی است از پسوندهای اصلی nok - و i - نسبت و در ساختن قید طرز عمل سهم دارد، مثلاً: $darunnoki$ - با خود؛ $puštnoki$ - پس‌پسکی، پس-پس، بقهقرا؛ $rŕynoki$ - با صورت. لطفاً توجه فرمائید:
۵. **ŕi puštnoki** az او پس‌پسکی از ما
moyon dur šud. دور شد.
۶. duxtar **darunnoki** دختر با خود میاندیشید
fikr mekard: oxir آخر من چه گناهی کرده‌ام.
man či gunoh
karda bošam.
۷. **kŕdak yalki yakbora** کودک يك دفعه
rŕynoki ba zamin با صورت به زمین خورد
7altid.

پسوند مرکب $noki_2$ - که ترکیبی است از پسوندهای nok - و i - مصدری. سبب پدید آمدن این پسوند ترجمه تحت‌اللفظی کلمات از زبان روسی باشد. این پسوند مرکب اسم‌هائی ایجاد کند که نام‌های این یا آن خاصیت باشند: $induktivnoki$ - اندوکتیف بودن، $kašolnoki$ - درازی، طول

kašolnoki طول این سیم
in sim 2000 metr ast. دوهزار متر است.

(f) پسوند مرکب $vori$ -، که مرکب از پسوندهای اصلی vor - و i - مصدری باشد. این پسوند مرکب اسم‌هائی بسازد با معنی تجمع چیزی: $xŕrokvori$ - خواربار، آذوقه، $ozuqavori$ - خواربار، آذوقه، $sŕzišvori$ - مواد سوخت.

۲. زبان فارسی همچنین صاحب وندی است که در زبان تاجیکی به نظر نمیرسد. این

جدول ۲

وندها	فارسی		تاجیکی	
	حاصل دهی	بسامد	حاصل دهی	بسامد
-o/-ā	26	0.16	17	0.16
-on/-ān ₁	60	1.2	40	1.3
-on/-ān ₂	110	1.2	25	0.37
-ona/-āne	330	2.1	500	3.1
-ak	253	0.14	300	0.44
-aki	17	0.68	30	0.16
-anda/-ande	129	1.1	509	1.5
-ani	49	0.16	3	-
-bon/-bān	58	0.08	41	0.2
-ča/-če	46	0.18	96	0.28
-don/-dān	78	0.08	43	0.15
-a/-e	850	8.7	580	8.4
-iston/-estān	73	0.8	65	0.2
-iš/-eš	133	2.1	132	1.3
-gar	157	0.84	100	0.43
-gari	27	0.08	26	0.16
-gin	16	0.16	7	0.06
-i _{nisbat}	1790	12.5	1424	13.7
-i _{masdari}	4150	33.2	3150	13.4
-iyyat	303	2.1	104	2.5
-in	47	1.5	88	1.8
-ina/-ine	27	0.04	46	0.1
-mand	66	0.46	56	0.44
-nok/-nāk	49	0.54	178	0.52
-vor/-vār	48	0.18	50	0.4
-var	34	0.1	24	0.09
-zor/-zār	31	0.2	48	0.25
-či	95	0.04	147	0.47
bo-/bā-	130	0.3	25	0.5
ba-/be-	79	1.06	33	0.3
be-/bi-	369	2.1	7	1.8
ham-	195	1.2	10	0.9
no-/nā-	308	1.5	7	1.1
na-	28	-	2	-

پسوند -u باشد که از پسوند پهلوی -uk- سرچشمه گرفته است و صفاتی ایجاد کند با معنی صاحبیت به چیزی:

سبیلو - mŋylabdor (موی لب‌دار)

ترسو - tarsončak

در زبان تاجیکی این پسوند اصلاً به چشم نمی‌رسد. در جدول ۲ فهرستی می‌آوریم از مشخصات مقداری و آماری وندهای مشترک دو زبان. در جدول، ستون اول بیانگر حاصلدهی و ندر زبان، یعنی مقدار کلماتی است که با وند ساخته شده و موجود در فرهنگ زبان باشد و ستون دوم معرف آمار استعمال وندها در متون است. بر اساس این جدول میشود تعیین نمود که موقع هر وند در این زبانها چگونه است.

نتایج محاسبه آماری از آن شهادت میدهد که هر يك از زبان‌های مورد بحث صاحب يك گروه بخصوص وندهائی است که در مقایسه با زبان دیگر حاصلدهی و بسامد بیشتری دارند. همان‌طور که از جدول مذکور روشن است در زبان فارسی وندهای 2-āni, -e, -estān, -čā, -anda, aki, -ak, -ona و در زبان تاجیکی -gar, na, nā, -be, -var, -mand, -gin, -eš, -či, -in, -ina, -vor, -zor- چنین اند.

باید عرض شود که ما تنها به جزئی از تفاوت‌های فارسی و تاجیکی دخل کردیم و در ضمن بر آن عقیده‌ایم که این تفاوتها به مطالعات و تحقیق زیادی نیاز دارند. ولی صرف نظر از این تفاوت‌های متعدد ما معتقد هستیم که هر چند این دو زبان به دلیل حوادث تاریخی طول چهار قرن به‌طور مستقل رشد کرده است، ولی در هر صورت نمیشود میان آنها مرز محسوسی گذاشت و گذشته از این میشود آنها را به حیث دو واریانت (گونه) يك زبان ادبی ارزیابی کرد. به عقیده ما روابط میان این دو واریانت همان روابطی است که میان انگلیسی چند کشور یعنی بریتانیای کبیر و ایالات متحده آمریکا و استرالیا و افریقای جنوبی و زلاند جدید موجود است.

کتابنامه

- Amonova, F.R., *Imennoe affiksāl'noe slovoobrazovanne v sovremennom tadžikskom jazyke (v sopostavlenii s persidskim)*. Dušanbe, 1979.
- Bogdanov, L. «Stray notes on Kabuli-Persian»; *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal*, 26, pp.101-123.
- Kozlov, G. I., *Različija mežu tadžikskim i persidskim jazykami*, M., 1949.
- Lazard, G., «Caracteres distinctifs de la langue 'tadjik'», *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, t. 52, fasc. 1, Paris 1957.
- Rozenfel'd, A.Z., *Tadžiksko-persidskue jazykovye otnošenija/po materialam leksikal učenie zapisie LGU 294/=serija vostokovedčeskix nauk*, s. 12-42, 1961.